

Varga Szabolcs

EMLÉKPARK ÉS KULTHELY KÖZÖTT

Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában*

Minden nemzetnek megvan a saját történelmi fordulópontja – divatos szóval traumája –, amely köré felépül egy generációról generációra változó emlékezet, és egy ezt megjelenítő ünnepség, illetve rituálé. Ennek hamar kialakul az alapcoreográfiája, az évről évre elismételt – sokszor már unalmassá merevedett – szokásrendszere, melynek révén az egymást követő nemzedékek ismételten felidézik, újraélik – és így életben tartják – a történelmi múlt kiemelt, ezáltal a feledés homályától megmenett, történelmi eseményből immár hagyománnyá váló aktusát.¹

A magyar történelemnek több olyan jelentős esemény(sorozata) van, amely körül hosszabb-rövidebb ideig nemzeti keretek között élő kultusz szerveződött.² Ezek közül az első a honfoglalás-államalapításon át valójában a saját önazonosságunkra folyamatosan rákérdező, Szent István királyunkhoz kötődő augusztus 20-i „törvénylátó”, majd katolikus ünnepnap, amely modern kori kiüresedése ellenére a Szent Koronába és a Szent Jobb ereklyéjébe sűrít minden etnogenezisünkkel kapcsolatos emlékképet és feltételezést.³ Ehhez jön még hozzá a nemzeti szabadság és polgári önrendelkezés mitikus fogalmainak emléket állító március 15., amelyet az elmúlt évtizedekben különféle módon próbáltak új tartalommal megtölteni, ám ennek ellenére, vagy éppen ezért, a mai magyar nemzettudatunk egyik legbiztosabb – még ha éppen most megújulásra váró – tartópillérének számít.⁴ A 20. század két nagy sorsfordító (hosszabb) eseménynek, az első világháborús összeomlást követő két esztendőnek, illetve az 1956. október 23-án kirobbanó kommunistaellenes szabadságharcnak ma még nincsen kialakult coreográfiája. Bár 2010. június 4-én, a trianoni békediktátum 90. évfordulóján hatályba lépett a nemzeti összetartozás napját kimondó törvény, az elmúlt hét évben nem kristályosodott ki az emlékezetpolitika gyakorlati koncepciója. Remélhetőleg 2020-ig

* Készült az OTKA PD 109863 pályázat támogatásával.

¹ Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa. Szerk. Emil Brix – Hannes Stekl. Wien–Köln–Weimar 1997. A hagyomány jelentőségének pontos megértéséhez megkerülhetetlen Yves M. – J. Congar: Az Egyház élő hagyománya. Tanulmány a hagyomány teológiai fogalmáról. Bp. 2015.

² Ennek ma már hatalmas szakirodalma van. A teljesség igénye nélkül: Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei. Szerk. Hofer Tamás. Bp. 1996.; Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések – Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből. Szerk. Hörcher Ferenc – Lajtai Máttyás – Mester Béla. Bp. 2016.

³ Gábor Gyula: A szent István-napi ünnep története. Bp. 1927.

⁴ Gyarmati György: Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Bp. 1998.

ebben lesz előrelépés és az irodalom, képző- és filmművészet képes lesz egy nemzeti kánon alapanyagának a megalkotására. Az 1956. évi forradalom esetében ennél jobban állunk. Az elmúlt két évtized aktuálpolitikai mocsarában szinte észrevétlenül megszületett a forradalom és szabadságharc emlékezetének többé-kevésbé a társadalom által is elfogadott forгатókönyve, a hagyomány által folyamatosan kanonizálódó versek, filmek, könyvek, énekek állnak „betárazva” egy-egy ünnepség programjához. Ebbe a körbe tartozik Mohács is, vele lesz teljes a nemzeti megemlékezéseknek március 15-től kezdődő, augusztus 20-án és 29-én keresztül egészen október 23-áig tartó sora.

A mohácsi emléknap és emlékhely helyzete sok szempontból különleges. Először is a felsoroltak közül ez az egyetlen, amely – e tekintetben nincs mit szépíteni rajta – egy hatalmas vereséghez kötődik. Ugyanis az 1848. évi és 1956. évi szabadságharcok mindegyikében kitapinthatók olyan pozitív elemek, amelyek lehetővé teszik, hogy – legalább erkölcsi – győzelemként ünnepelhessük őket. Másrészt ez az érzést felerősíti, hogy a mohácsi mezőn a középkori magyar királyság aranykora ért véget, így ez a vereség a Paradicsomból való kiűzetéssel rokonítható. A monarchia világának emlékezete sosem volt olyan fénylő, mint Hunyadi Mátyás országáé, a Rákosi-rendszerről nem is beszélve. Mohács Trianon mellett messze a magyar nemzet legnagyobb kollektív bukása, annak minden tragikumával és neurózisával, amivel valamit kell(ene) kezdeni. Harmadrészt ez az egyetlen esemény a négy közül, amely konkrétan nem Budapesthez kötődik, hanem az emlékezés színtere a mohácsi csata tömegsírhajói fölött kialakított Történelmi – 2012-től Nemzeti – Emlékhelynek nevezett emlékpark. Sőt, az elesett hősök maradványai olyan szoros viszonyt alakítanak ki a jelennel, amelyre általános érvénnyel csak első királyunk Szent Korona ereklyéje képes, ám ezek egyike sem bír olyan konkrét földrajzi kötődéssel, mint a tömegsírok Mohács esetében. Miként húsz éve Kovács Gábor témába vágó írásában megfogalmazta: a mohácsi csata története azzal szerzett mitikus, időtlenné váló érvényességet, hogy a térkép egy pontjához szilárdan és elválaszthatatlanul hozzákötődik.⁵

Talán nem eretnecség felvetni, hogy Papp László régész nélkül ma korántsem lenne ennyire a köztudatban Mohács. Az ő feltárásainak köszönhetően robbant ki ugyanis a magyar kora újkor kutatását megújító úgynevezett „Mohács-vita”, nyitotta meg kapuit 1976. augusztus 29-én a Mohácsi Történelmi Emlékhely, és jelent meg Mohács város támogatásával a *Mohács Emlékezete*,⁶ majd tíz évvel később egy újabb nivós tanulmánykötet.⁷ A valós történeti helyszín adta *genius loci* leporolta és

⁵ Kovács Gábor: A mohácsi történelmi emlékhely. Szimbolikus harc a történelmi emlékezetért. In: Magyarok Kelet és Nyugat között i. m. 283. Tágabb kontextusban: Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk. Kovács Ákos. Bp. 1991. 9–46.

⁶ Mohács Emlékezete. Szerk. Katona Tamás. Bp. 1976.

⁷ Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986.

elővé tette a magyar történelem egyik tragikus és sorsfordító, a 19. századi nemzeti romantika által dekonstruált, ám a 20. század folyamán „üzenet nélkülivé” vált eseményt. Ezen állítás alátámasztására talán elég annyi: ma már bizonyosan elképzelhetetlen lenne, hogy negyven éven keresztül ne jelenjen meg semmi érdemleges a mohácsi csatával kapcsolatban, mint az történt 1926 és 1966 között.

A Mohács iránti érdeklődés az ezredfordulót követően sem lankadt. 2006-ban napvilágot látott egy reprezentatív kötet, amely a csatával kapcsolatos minden fontos írást bemutat az olvasóknak, így ma méltán tekinthető ez az alkotás minden újabb kutatás talapzatának.⁸ Az elmúlt években a politikai kormányzat is felismerte az emlékhely jelentőségét, 2011-ben elkészült a Szent Koronát mintázó fogadóépület. A magyarság ezeréves keresztény államiságának jelképe valamennyire ellensúlyozza az éppen ezen államiság történeti kontinuitásában bekövetkező legsúlyosabb törést, amit II. Lajos szerencsétlen halála, majd némileg természetes következményként Buda majdani eleste okozott. Ebben az évben került fel a világhálóra a Történelmi Animációs Egyesület alkotása a mohácsi csatáról, amely nagy és élénk vitát váltott ki az online felületeken, ám egyben olyanokhoz is eljuttatta az eseményt, akiket a nyomtatott sajtó, szak- és szépirodalom hagyományos módon már nem tudott megszólítani.⁹ A számítógépes rekonstrukciók új dimenziót nyithatnak a kollektív emlékezet alakításában, és tovább bővíthetik a hagyományozás jól bevett csatornáit. Hiszen egy új formanyelven érik el az ez iránt fogékony korosztályokat, és a látványvilággal, illetve szöveges tartalommal élményként teszik számukra befogadhatóvá a kanonizált hagyományt és ismeretanyagot. Egy dolgot érdemes ezzel kapcsolatban hangsúlyozni, jelesül, hogy a látvány és az üzenet nem mehet a történelmi hűség rovására, mert ez csak újabb zavarokhoz vezetne a sokszor amúgy is konfúz emlékezetben.

2016-ban számos emlékvé zajlott országszerte, az ünnepek és rendezvények között csak a vajt fülűeknek tűnt fel, hogy Szigetvár ostromának kerek évfordulója mellett éppen 490 éve zajlott le a mohácsi csata, illetve 475 esztendeje esett el Buda. Bár az országos hírforrások nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget, ám az eddigiek fényében egyáltalán nem elhanyagolható dolog, hogy augusztus 28-án a Szent Jobbot kiállították az Emlékhelyen, így a korona mellett a másik legfontosabb nemzeti ereklyénk valóságosan is tiszteletét tette a csatátéren, mindez pedig Mohácsnak a nemzeti emlékezetben való felértékelődését is világosan jelzi. Ugyanezen a napon (augusztus 28.) néhány kerékpáros is megérkezett a fogadóépülethez. A Négyesi Lajos hadtörténész vezette csoport Érdtől kezdve bejárta a magyar hadsereg vonulásának útvonalát, és egyben felhívták a figyelmet Aggházy

⁸ Mohács. Nemzet és Emlékezet. Szerk. B. Szabó János. Bp. 2006.

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=3cbpPBKktcU> (letöltés 2017. máj. 8.)

Kamil azon 1926. évi kezdeményezésére, hogy a Duna jobb oldalán több településen is táblát avattak II. Lajos táborozásának emlékére.

Szintén a turistáknak szólt az a Szigetvár Város Önkormányzata által levezenyelt pályázat, melynek keretében egy történelmi olvasó- és útikönyv készült az Újlaktól Csáktornyáig terjedő, Szulejmán szultánhoz és Zrínyi Miklóshoz köthető építészeti emlékekről.¹⁰ A magyar, horvát és angol nyelven napvilágot látó kiadvány mellett megjelent egy négy nyelvű fotóalbum is, hogy ajándékként minél több emberhez juthassanak el a környék – így a Nemzeti Emlékhely – látóival.¹¹ Ezt a törekvést segíti a szintén e címet viselő vándorkiállítás, amely már bemutatásra is került a csatátér fogadóépületében. Ezek az eredmények jelzik, hogy Mohács emlékezete kilépett a szűken vett tudományosság tereumából, és a hagyományörzők, túrázók, valamint érdeklődő látogatók – azaz mindazok, aki valóságosan vagy virtuálisan el látogatnak a helyszínre – alakítják az erről szóló közbeszédet, ez pedig – amint azt alább látni fogjuk – hatással van a tudományos életre is.

2016-ban a történész szakma a maga módján emlékezett meg a mohácsi csata és Buda eleste egy napra eső sorsfordító eseményéről. Stílszerűen a budai várban augusztus 29-én tudományos konferencia zajlott *Buda oppugnata 1541* címmel, ahol bemutatták a Mohácsról szóló legújabb emlékkötetet is („Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp. 2016.). A történelmi lelemény így hajlította össze 2016-ban a teret és az időt, kötötte össze – az egyébként természetesen szorosan összetartozó – Mohácsot és Budát. A kötet előzményeihez azonban ennél korábbra kell visszamennünk. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és az Országos Széchényi Könyvtár által kiadott kötet terve egy évvel korábban, 2015. augusztus 29-én született meg. Apropóját az adta, hogy az orvostudomány részéről Nemes István és Tolvaj Balázs megfogalmazta kételyeit II. Lajos halálával és holttestének sorsával kapcsolatban. Az ő felvetésük hívta vitába a történettudomány művelőit a fent említett napon, és az ott elhangzott előadások adják közel felét a kötetnek. Ehhez jönnek még a II. Lajos haláláról szóló források, végül pedig a mutatók. Előljáróban megjegyzendő, hogy az alcím némileg megtévesztő, mert II. Lajos különböző temetési egyik tanulmányának sincsenek a homlokterében, holott korántsem lett volna érdektelen az udvari ceremóniák történetébe illesztve ezeket is végigvenni.

¹⁰ *Varga Szabolcs – Müller Nándor: Történelmi kalandozás a Dráva mentén. A Zrínyi-Szulejmán Tematikus Út értéklátára* (a horvát könyv címe: Povijesne šetnje kraj rijeke Drave. Inventar vrijednosti Tematskoga Puta Zrinski-Sulejman, az angol könyv címe: Historical Wanderings along the Drava. Repository of the Values the Zrínyi-Suleyman Thematic Route) Szigetvár 2016.

¹¹ *Varga Szabolcs – Müller Nándor: Épített örökség. Várak, kastélyok, török kori emlékek a Zrínyi-Szulejmán Tematikus Út mentén. Szigetvár 2016.*

A kötet érdekessége tehát, hogy immár a szűk szakmai kereteken túlról érkezett az inspiráció, amely felélénkítette és némileg új mederbe terelte a Mohácsról zajló diskurzust. Ez a tény alapvetően átrendezte az évtizedes tematikát és az – jobb híján nevezzük így – együttgondolkodás stílusát. Ritka és becsülendő dolog az, ha történeti kérdésekhez a céhen kívülről szólnak hozzá, a magyar múltból ezzel csupán az őstörténet és pertinenciái, a Mohács-problémakör, valamint a 20. század nagy sorsfordítói dicsekedhetnek. Az elefántcsonttorony kapuját megdönggették, és ez egyben a korszellem változását is jelzi. Már nem lehet félvállról venni a szakmán túli felvetéseket, ez pedig a „tudomány mindenkié” demokrata alap gondolat lassú terjedését bizonyítja. Igaz, ehhez az is elválaszthatatlanul hozzátartozik, hogy mindenkié, aki érdemben, kellő tudományos erudícióval felvértezve érkezik a szakmai párbeszéd mezejére.

Az említett orvosok szakmájukból és érdeklődésükből kifolyólag nem a Mohács-jelenség egészéhez, hanem csupán a különös körülmények között életét vesztő Lajos tetemének sorsához szóltak hozzá. Azt állították, hogy az erről szóló források minimum ellentmondásosak, és orvosszakértői szempontból lehetetlen, hogy Lajost azonosíthatták volna megtalálói, így nem is őt temették el Székesfehérvárott. Sajnos a kötetből hiányzik a vihart generáló szerzőpáros előadása, és előszó híján ennek oka homályban marad az olvasók előtt. Pedig korántsem másodlagos kérdés, vajon konkrétan mely állításokra érkezett cáfolat, magyarázat, új értelmezési javaslat. Főleg, hogy a kötetben szereplő tanulmányok szerzői nem utasították el összességében ennek a feltevésnek az elméleti lehetőségét, és inkább az ebből levont következtetések miatt érte őket több – jogos – kritika, ám írásuk hiányában ez a cizellált látásmód nehezen alkalmazható.

Nem állítom, hogy ne lenne fontos kérdés a magyar király halála, hiszen mégiscsak koronás főnk volt, illetve a pillanatnyi történelmi közmegegyezés szerint, hogy az ő utód nélküli halála tette teljessé a mohácsi katasztrófát. Azonban egy kicsit előrerohanva megkockáztatom a felvetést, e kérdés súlya korántsem nyom annyit a latban, hogy megérné azt a mind görcsösebbé váló igyekezetet, amely néhány kollégánál a saját meggyőződés folyamatosan ismétlődő mantráihoz vezetett. Ugyanis a kialakult vita – Kasza Péter kötetében olvasható gondolatát megidézve – „azon, hogy Lajos király meghalt Mohácsnál és halála más irányt adott a magyar történelemnek, nem fog változtatni”.

A Mohács-kérdésnek csak egy kicsiny szegmensét jelenti II. Lajos király sorsa. Halála inkább csak a középkori Magyar Királyság – tágabb kontextusban pedig a keresztény Európa – horizontján értékelhető. Ezt jelzi a kötet első három tanulmánya is, amelyben Fodor Pál és Pálffy Géza egymásra rezonáló írása mellett Bárány Attila európai kitekintése szerepel. Fodor, az európai léptékű oszmanista és akadémiai főigazgató a kortárs Szilágyi Istvánt parafrázálva a „hollók évadjaként” jellemzi a 16–17. századot, ezen belül is inkább az utóbbit, melyben „a két hatalom

között őrlődő magyarok [...] egyre kevésbé látták és találták az irányt. Csekély előnyökért kezdték segíteni megrontójuk, a török ügyét, és állandó gyanakvásukban mind jobban félni és elutasítani megsegítőjüket, a Habsburgok ügyét.” Tény és való, árulóink hosszú sorának elején a mohácsi politikai elit tagjai állnak a magyar közgondolkodás kérélhetetlen ítélőszéke előtt. Egy-egy ember holmi írói furfanggal, mint ahogy Gárdonyi Géza Török Bálintja – legalább ideiglenesen –, megszökhet az elítéltek közül, de a legtöbbször nincs menekvés. Holott a védelem joga utólagosan is megillet mindenkit, és lám, hiába az évszázados gyalázat, a Jagellók esetében megkezdődött a rehabilitáció. Történelmi körökben már nem kérdés II. Ulászló és II. Lajos uralmának elismerése, illetve a Moháccsal kapcsolatos vádak alóli felmentése. Innen még keserves az út a közösségi médián keresztül a közösségi emlékeztetőig, de a siker nem, csupán annak ideje kérdéses. A történész dolga a megértés, majd a megértetés, mert amit ismerünk, attól már nem félünk és a helyén tudjuk kezelni, bármilyen riasztó is távolról. Ez történt a Jagellókkal és a mohácsi csatasíkon elvérzett és elmenekült 26 000 katonával, akikről immár pironkodás nélkül le lehet írni, hogy hősök voltak egytől egyig. Ha végignézünk a Pálffy Géza által hozott adatokon, akkor a realitás talaján állva nem mondhatunk mást, mint hogy ebben a harcban a papírforma érvényesült. Minimum háromszoros túlerővel szemben nem várható el más, és így végre elhagyhatjuk a Tomori alkalmasságával, Szapolyai késésével, a rossz taktikával és a balszerencsés időjárással kapcsolatos lamentálást. Mindez nem számított, csak az, hogy berúgta az ajtónkat egy világbirodalom, és nekünk az erőnkől ennyire futotta. Ha a szerencse elegendő forgásából adódóan esetleg mi maradunk a porondon, sajnos az sem változtatott volna érdemben a végkifejleten. A következő évben az Oszmán Birodalom gond nélkül állított volna ki hasonló armádiát, míg a magyar oldalon senki nem állt volna az elesettek helyére. Nincs ezen mit szégyellni és szépíteni, ebben a meccsben nem volt több. Még akkor sem, ha – és ez szintén a tanulmányok adta újdonság – egy európai léptékben is erős államnak képzeljük a Magyar Királyságot, ahol a budai királyi udvar kisugárzása messze túlmutatott a korabeli határainkon.

A mohácsi csata után kialakult helyzet kihatott egész Európára, és azt is ki lehet mondani – Pálffynál indirekt szerepel –, hogy a nagy nyertesek a Habsburgok, Bécs és az Osztrák Örökös Tartományok népei lettek. A királyi dinasztia a magyar és cseh királyságok megszerzésével tette fel művére a koronát 1526-ban, és a burgundiai örökség, a spanyol trón, és most a közép-európai befolyás révén feljutottak az európai hatalom csúcsára.

Befolyásuk növekedését mutatja, hogy 1490-ben a magyar nemesség még nem őket választotta Mátyás trónjára, a Jagellók erősebbnek tűntek a cseh és a lengyel koronával a fejükön. A magyar királyi cím súlyát pedig az jelzi, hogy I. Ferdinánd király 1528-ban még komolyan elgondolkodott azon, hogy elődjeihez hasonlóan

Budán rendezze be a palotáját. A szultán 1529. évi hadjárata szétszórta ezeket az államokat, és Bécs, Pozsony, Gyulafehérvár, Zágráb, illetve Belgrád osztozott Buda örökségén. Közülük kétségkívül előbbi nyerte a legtöbbet, egy nálánál nagyobb társországot, ütközőállamot, védelmi rendszert, amelyet a magyar nemességgel kooperálva kormányoztak át a 17. századba. A közös létből nekünk a Mohácsnál oly hiányzó szövetségi rendszer és az újkori államfejlődés többnyire áldásos hatásai jutottak, ami nem kevés, ám Mohács szaldója ezzel együtt is deficites maradt.

A Magyar Királyságnak 1520 után az volt az egyetlen esélye, ha sikerül maga körül egy erős szövetségi hálót kialakítani, ahonnan valós katonai és pénzügyi támogatást kaphat. Ez láthatólag nem sikerült, és ebből vonta le az utókor azt a sommás véleményt, hogy Európa magára hagyta a magyarságot, és ez máig kítűnő gyűjtöst szolgáltat minden euroszeptikus, „már megint magunkra maradtunk” életérzésben fogant megnyilatkozásnak. Ezen még az sem változtatott, hogy közben kiderült, egészen nemzetközi mezőny gyűlt össze Mohács mezején az ország védelméért. Bárány Attila tanulmányából tudjuk, hogy Európában élénken érdeklődtek a magyar események iránt, és erejüknek, illetve érdekeiknek megfelelően igyekeztek is segíteni II. Lajos kormányzatán. Joggal merülhet akkor fel a kérdés, vajon miért nem érkezett több támogatás, ám abban érdemes tisztán látni, hogy a 19. századi (végi) szövetségi rendszerhez hasonlót – ami elvezetett az első világháború eszkálódásáig – nem lehet számon kérni a 16. század fordulóján, mert az államok egyszerűen nem voltak olyan állapotban, hogy képesek legyenek aktívan bekapcsolódni a Kárpát-medencében zajló küzdelembe. Másrészt azt sem érdemes felhánytorgatni, miért tekintették sokadlagos problémának a török kérdést. Azért, mert nekik az is volt, és a nemzetközi diplomácia akkor is saját belső érdekek alapján működött, ahol az elvont eszmék és a személyes szimpátia vajmi keveset számított. Lám, a felmentő ítéletek sora folytatódott, Bárány jóvoltából az európai keresztény államok zöme is szabadulhat a magyar történelmi ítékezés fogságából.

A kiváló tanulmányokat végigolvasva pár gondolat felöltött bennem. Vajon néhány cégéres gazembert leszámítva (Perényi Péter, Móré Gáspár) van-e esély újabb perújrafelvételre? Vihet-e bennünket az alaposabb megismerés a még empatikusabb megértés felé? Vajon a Hollóidők iránytévesztése nem ugyanaz, amiről Hamvas Béla így ír az Öt génusz című művében: „Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen összezavarodik. Úgy látszik, hogy egyszerre igen is meg nem is.” A szövegből mintha Fráter György alakja elevedne meg előttünk, akinek éppen ez a politika okozta a vesztét. Vajon nem arról van szó, hogy Mohács tapasztalata kettészakította az ország nemességét? A túlélők annyit megértettek, hogy a járt utat el kell hagyniuk, de hogy merre induljanak, arról már megoszlottak a vélemények. Egyik oldalon ott volt a látszólag kudarcba torkolló,

nyugati szövetségest kereső kisebbség, másrészt azonban ott van a – tudtommal máshol még fel nem vetett – raguzai példa. Az adriai városállam az egyetlen, amely túlélte a Balkánon az oszmán inváziót. Lakosai 1458-ban egy ahdnámét kaptak Mehmed szultántól, és így a Porta vazallusává váltak. Ám ez egyben biztosította a fennmaradásukat is, sőt kiváltságaik révén a következő évtizedek anyagi gyarapodást hoztak a számukra. Ezek az események ismertek voltak a magyar politikai elit előtt is, és nem lehet véletlen, hogy az oszmán hódítási mechanizmust jól ismerő délszláv humanista politikai és egyházi elit szinte kivétel nélkül Szapolyai környezetében tűnt fel, és lelkesen támogatta a Szulejmánnal 1528-ban megkötött megállapodást. Nem kizárt, hogy valójában az adriai városállam példája lebegett a szemük előtt, ez hajtotta őket erre az útra, melyről utólagos előrelátásunkkal már tudjuk, hogy a pusztulásba visz, ám abban a helyzetben egy reális alternatívának tűnhetett. Óriási dilemma lehetett ez a Mohácsot túlélők számára, amikor sem idő, sem elegendő tapasztalat nem állt rendelkezésükre a körültekintő döntés meghozatalához, és ez vezetett a két út együttes kipróbálásához, azaz a polgárháborúhoz. Tartok tőle, hogy ez a probléma a király életben maradása esetében is fennállt volna. Egyáltalán nem biztos, hogy Lajos személye egy ekkora sokk után tartósan egyben tudta volna tartani az országot, hiszen sógora, Ferdinánd továbbra sem állt volna mellé teljes mellszélességgel. Azzal is számolni kell, hogy a németellenességgel átitatott köznemesség sem tűrte volna szótlanul a Habsburgokkal való szorosabb kokettálást, a Jagellókkal elégedetlen horvát nemesség pedig biztosan elszakadt volna a magyar királyi udvartól. Hasonlóan tragikus következményként a déli és a keleti területek (Baranya, Pozsega, Valkó, Bács, Bodrog megyék és a Temesköz) népei sem láttak volna kellő erőt az oszmán támadások elleni hatásosabb védelemre. Szinte biztos, hogy megkezdődtek volna a horvát határszélén már – éppen az 1493. évi udbinai vereségtől kezdve – üzletszerűen alkalmazott különalkuk a helyi nemesség és az oszmán tartományi vezetők között, melynek vége az államiság intézményeinek felmorzsolódása lett volna. Lajos esélyei egyedül a Porta magatartásától függtek volna, azaz, hogy mikor érkezik egy szövetséget ajánló követ (miként Szapolyaihoz), vagy egy újabb szultáni hadjárat (miként Ferdinánd ellen) Magyarországra. Úgy tűnik, Lajosnak egyszerre kellett volna eljárni Szapolyai és Ferdinánd szerepét, és ennek végkimenetele nem lehet kérdéses. Harmadik lehetőségként természetesen ott van, hogy az oszmán hadvezetés figyelve ismét elkalandozik más irányba, ám az 1521–1526 közötti események azt mutatják, hogy a Jagelló kormányzat képtelen volt saját erejéből a helyzet konszolidálására, és az akár egy évtizeddel később érkező újabb szultáni hadjárat nagy valószínűséggel ugyanilyen katasztrófát idézett volna elő. Összességében tehát nyitva hagynám azt a kérdést, hogy Lajossal mennyivel több mozgástere maradt volna az országnak.

A király azonban nem tért vissza, így ezekre a „mi lett volna, ha” kérdésekre már nem kapunk választ. Ám talán elméletiségük dacára sem haszontalan

feltenni és végiggondolni őket, hátha jobban megértjük a valós körülményeket és a reális alternatívákat. Köztudomású, hogy a gyógyulás előfeltétele a pontos diagnózis, és ehhez ezek a tanulmányok nagyban hozzájárultak, így bízunk benne, hogy üzenetük minél szélesebb körben elterjed, miközben nyitva maradnak a továbbgondolás, az újabb és újabb szempontok felvetésének lehetőségei. A következő hét tanulmány szerzője – akár egy összeszokott helyszínelő csapat – aprólékos részletességgel szedegeti össze a Lajos király haláláról szóló adatmorzskákat, értelmezi a bizonyítékokat, kizárja a valótlan feltevéseket, és választ kíván találni arra a kérdésre, hogy mi történt vele a halálakor, illetve a holttestével a következő hetekben-hónapokban. B. Szabó Jánostól megtudjuk, hogy az uralkodó személyes részvételére a megingott közbizalom és a belpolitikai talajvesztés miatt került sor, a hagyományok ellenére ugyanis Európában ez már korántsem volt bevett eljárás. Lajos azonban eleget tett az elvárásoknak, eljátszotta a rá osztott szerepet és egészen az utolsó pillanatokig biztosította a magyar sereg egységét.

Visszatérő kérdés a királlyal kapcsolatban, hogy testőrsége vajon miért tűnt el mellőle a csataterén, ugyanis az összeesküvés hívei ebben látták Lajos meggyilkolásának egyik legfőbb bizonyítékát. Mivel az orvosszakértők egyik fontos felvetése éppen az, hogy a királyt talán utólag ölték meg, így a kérdés mellett nem lehet szó nélkül elmenni. B. Szabó szerint Tomori abban a reményben vezényelte el a királyi testőrséget egy átkaroló hadmozdulat kivédésére, mert bízott benne, hogy a feladat teljesítése után még időben visszatérnek Lajos mellé. A főpap-hadvezér tévedése a király életébe került. A tanulmányból kiderül, hogy a király az utolsó pillanatig vitézül küzdött, nehézlovasai élén újra meg újra nekirontott az időközben a csataterre érő Szulejmánt védő hadtestnek, és az utolsó kétségbeesett roham során néhány katona el is jutott a szultánig. Ez a mozzanat hiányzik a köztudatból, pedig hátborzongató belegondolni, hogy akár megismétlődhetett volna az első rigómezei ütközet, és a szultán esetleges halála más irányt szabott volna a mi sorsunknak is.

A meglepetés elmaradt, a csatater mészárszékké változott, és a megáradt patakba került holttest pedig máig kérdéseket vet fel, melyek megválaszolására Kasza Péter vállalkozott. A szerző a ma kurrens amerikai krimisorozatok címeivel ellátott fejezetekben lépésről lépésre mutatja be a Lajos király sorsával kapcsolatos tézisek fel- majd eltűnésének különös ritmikáját. Írása iskolapéldája a kritikai történetírás legjobb hagyományainak, miképp végigveszi az egyes források állításait, ütközteti az ebből kialakított eddigi álláspontokat, majd világosan meghúzza a megismerhetőség határait. A kikerekedő történet szerint Lajos halálát csak kamarása, a cseh Czettricz látta, aki október elején, körülbelül öt héttel az ütközet után, egy kicsiny csapat élén visszatért a csataterre, majd ott rövid keresgélés után ráakadt egy friss sírhant alatt királya maradványára. Az erről készült egyetlen beszámoló szerint a tetem csodálatos épységben maradt meg, ám ennek ellenére udvaronca a lábáról és a fogairól azonosította, és éppen ebbe

az ellentmondásba kapaszkodtak bele Nemes Istvánék, akik felhívták e problémára a figyelmet. Kasza a test romlatlanságát a hagiografikus elvárásoknak tudja be, a többiben azonban igazat ad Sárffy Ferenc győri várkapitány beszámolójának. Hihetően bizonyítja, hogy az özvegy és fivére, Habsburg Mária, illetve Ferdinánd, a csata utáni első hetekben a király sorsával kapcsolatos bizonytalanság fenntartásában voltak érdekeltek, majd a cseh királyi cím megszerzése után villámgyorsan a tetem megtalálására volt szükségük. Utóbbi esetben a fő fegyverük a Lajost személyesen ismerő Czettricz volt, akinek valószínűleg mindenképpen prezentálnia kellett egy holttestet, amelyről elhiszik, hogy Lajosé. Úgy tűnik, és ez pillanatnyilag a leginkább valószínű nézet, hogy a kamarás talált egy oszlóban levő hullát, ez akár Lajos is lehetett, majd az ő állítását elfogadva a kis csoport már Lajos király testeként szállította azt Székesfehérvárra, ahol a temetés előtt csak két ember, a királyt nem ismerő székesfehérvári bíró, illetve Szapolyai János láthatta. A logikus és koherens írás egy kérdésre nem ad választ: a friss sírhand és az ezzel összefüggő ruhátlanság nem kerül terítékre, ennek megértéséhez tovább kell olvasni a kötet következő tanulmányait.

Szebelédi Zsolt az úgynevezett Sárffy-level értelmezése kapcsán megerősíti a Kasza tanulmányában szereplő állításokat. Ő is amellet érvel, hogy a megtalált holttest nagyon is rossz állapotban lehetett, és minden bizonnyal a középkori szentek testével kapcsolatos keresztény toposzok hathattak a levélíróra. E mögött akár egy későbbi kanonizációs szándék is húzódhatott, ám ezt a szerző sem tartja valószínűnek. Nem véletlenül, hiszen konkrét erre utaló adatok híján ez a felvetés túl hipotetikus ahhoz, hogy komolyan vegyünk. Szebelédi írásának másik újdonsága, hogy megemlíti azt az 1527. évi adatot, amelyben felbukkannak a király ruháit és pecsétyűrűjét őrző parasztlak, azaz Czettricz után még látták néhányan a királyt, ám az ő szerepük inkább csak bonyolítja a szálakat, és csak a következő írások adnak választ a menet közben felbukkanó kérdésekre.

Magyar Lóránt Gergely a Semmelweis Egyetem igazságügyi orvosszakértőjeként a források újbóli patológiai értelmezését tűzte ki célul, és a mai sztenderdekot követve igyekezett kiszűrni a korabeli szövegekből az értékelhető adatokat, egyben eljuttatni a kérdést a bizonyíthatóság határáig. Nem véletlen, hogy ez az írás válaszol leginkább a Nemesék által felvetett gondolatokra, az összegzés azonban meglehetősen szkeptikusra sikerült. „A rendelkezésre álló írott források adatai alapján II. Lajos király halálának okáról, a halál pontos körülményeiről nem lehet nyilatkozni, mivel objektív adatok nem állnak rendelkezésre.” Ez egyben csattanós választ ad arra is, hogy vajon mi a keresztmetszete az orvos- és a történettudománynak egy közel fél évezredes eset kapcsán. Úgy tűnik, hogy Lajos halála a fennmaradt adatok és források alapján nem lehet orvostudományi kérdés, ennek eszközei ugyanis egyszerűen elégtelenek a kérdés megoldásainak feltárására.

A fenti állítást alátámasztja Ráczi Piroska tanulmánya is, aki a székesfehérvári királyi bazilika temetkezéseit tette vizsgálata tárgyává azzal a nem titkolt céllal, hogy bizonyítsa: nincsenek meg a II. Lajos azonosítására alkalmas sírmellékletek, így tehát ebből sem lehet eldönteni a „kit temettek el Lajos helyett” kérdést. Csak sajnálni lehet a királyi bazilika hányatott sorsát, a többszöri kifosztást és pusztítást, melynek következtében a 935 elkülönített csontvázból egyet sem sikerült identifikálni, miközben a szintén a 11. században emelt Westminster apátság templomában máig látható az angol királyok többségének díszes sírja. A megvizsgált „csontmaradványok között nincs olyan, amelyik összefüggésbe hozható lenne II. Lajos személyével”, így az a lehetőség is zsákutcának minősült.

Az orvosszakértőkkel való diskurzusba leginkább Farkas Gábor Farkas állt bele, aki olvasmányos és didaktikus tanulmányában lépésről lépésre reflektál a szerzőpáros felvetéseire, és ezzel mintegy összefoglalását is adja az eddig említett írásoknak. Társaihoz képest abban lép tovább, hogy beemeli az argumentációba azt a leírást is, mely szerint az elhunyt királyt néhány napon belül környékbeli parasztok eltemették, ruháját és pecsétgyűrűjét megőrizték, míg a király lovának maradványait és fegyvereit Sárffy Ferencék megtalálták a friss sírhely közelében. Ezzel az adattal kapcsolatban néhány kérdés nyitva maradt, amelyekre a többi írás sem adott választ. Kik, miért és hogyan temették el a királyt a csatatéren? A páncélt miért vették le róla, és hova tűntek az értékes fegyverei? A pecsétgyűrű – amelynek közjogi funkciója van – lekerült a kezéről, a vagyontárgyként értékesíthető jegygyűrűt azonban az expedíció tagjai veszik magukhoz. Vajon a parasztok honnan tudtak a király haláláról, amikor a szultán még napokkal az ütközet után is abban a hitben volt, hogy Lajos életben van? (Emiatt tényleg valószínűtlen, hogy az ő fejét őrizték volna öt évtizeddel később Sztambulban, ahogy az Stephan Gerlach beszámolójában olvasható, és ez a tény a mesék világába helyezi azokat a történeteket is, mely szerint a szultán katonái találták meg a tetemet.) A holttestet megfelelő parasztok-halászok tudták vajon, hogy kit rejt a páncél, és velük hogyan léptek kapcsolatba az udvar küldöttei? Ha a korban – függetlenül a nemre, nemzetiségre és foglalkozásra – nem átalloztak királyszerűségeket feldúltni, nem kérdéses, hogy mi történt a csatatéren elhunytak értékeivel. Ennek ismeretében azonban meglehetősen furcsa, hogy Lajossal csupán „felmunkát” végeztek megtalálói. Megannyi kérdés, amelyre a tanulmány nem tér ki, és talán továbbgondolásra érdemes. Ugyanez igaz Magyar László András Miben halt meg II. Lajos király? című gondolatébresztő írására. Ebben korrektül összeszedve látjuk a halállal kapcsolatos leírásokat, ám az egész végül mégsem áll össze kerek történetté. Az apróság csupán, hogy szerinte a király nem keveredett harcba (141.), holott B. Szabótól tudjuk, hogy igen. Az viszont már egy fontos hiányzó kérdés, hogy vajon hol következett be ez a haláleset. Valószínűleg a magyar történelem legismertebb patakjai közé tartozik a Csele néven ismert vízfolyás, ám ennek korabeli lehetséges folyásával, kiterjedésével és elhelyezkedésével tudtommal nem foglalkoztak.

Pedig a kérdés tisztázásához tudni kellene, hogy vajon mi volt a menekülés útvonala, és miként is kell értelmeznünk a mocsárra vonatkozó leírásokat? Vajon ezen az úton érkezett néhány nappal korábban a mohácsi síkra a király, azaz már ismerte? Mennyi ideig menekülhetett? Hiszen a csatatér megtalált tömegsíraitól legalább 13–14 kilométer a Csele alsó folyása, ez élénk ügetéssel egy óra. Vajon ez még a csatatér része, ahol szüntelenül a nyomukban voltak az üldözők, vagy már a közvetlen káoszt maguk mögött tudva, valami másban kellene keresni a haláleset pontos okát? Érdemes lett volna az erről szóló leírásokat alapos elemzés alá vonni, mert komoly ellentmondások feszülnek bennük. Talán ezek a kérdések segítenek egyszer az események továbbgondolásában.

A Seláf Levente és Csorba Dávid jegyezte két utolsó tanulmány már kilép az események rekonstruálásának szűk keretéből és az emlékezetnek azon ívét járja be, amelynek köszönhetően ma bármilyen képünk van a mohácsi síkon történt eseményekről. Seláf tanulmánya a kortárs énekek világába kalauzol el bennünket, és a német népelemek, az úgynevezett *historische Volkslieder* stílusjegyeit és tanulságait teszi közkinccsé. A hat Moháccsal foglalkozó alkotás összefoglalásának olvasásakor csupán azt sajnálhatjuk, hogy legalább egy-két bekezdés erejéig nem készült egy általános összegzés, hiszen például horvát nyelven is született hasonló, amely Bajza József fordításában magyar nyelven is megjelent, és a kötet forrásai között is szerepel. Seláf írása tehát inkább tekinthető izgalmas újdonságokat prezentáló dolgozatnak, mint pusztá összegzésnek.

Csorba Dávid munkájának címe talán kicsit félreérthető (*II. Lajos király halála historiográfiai nézőpontból*), hiszen a király halálát lehetetlen historiográfiai nézőpontból vizsgálni. Az izgalmas éppen az, hogy a különböző korok miképpen értelmezték ezt a tragédiát. A szerzőnek nem volt könnyű dolga, hiszen Lajos sorsáról nem lehet a mohácsi csata egésze nélkül beszélni, amely a magyar nemzet legnagyobb traumájaként minden nemzedék emlékezetében visszaköszönt. Bár emiatt a téma egy monográfia alapját is képezhetné, itt sikerült röviden, esszé stílusban, közérthetően összefoglalni a fő metszéspontokat, egyedül az origó, azaz Esterházy László pécsi püspök 1780-as évekből datálható érdeklődésének motivációja maradt továbbra is árnyékban. Így a kora újkori „jeremiádok” bűnös áldozata és a reformkor nemzeti gyásza közötti kapcsolat további kutatásokat igényel. A tanulmány pontokba szedett lezárása egyben a kötet összefoglalása is, hiszen a historiográfián alapvetően túlnyúló kérdésekben fejt ki határozott álláspontját és ismétli meg az előző tanulmányok legfőbb tanulságait.

A kötet második felét a Lajossal kapcsolatos forrásrészletek gyűjteménye adja, amely hiánypótló katalógus, egyben a mű minden bizonnal ércnél maradandóbb része. 95 kisebb-nagyobb szövegrészlet és egy hosszú, magyar nyelven eddig ismeretlen oszmán krónika kapott itt helyet. Árgus szemekkel talán lehetne egy-két kimaradt apróságot találni, ilyen például Maximilan Brandstetter 17. századi eleji megjegyzése, ám

ez valójában a Lajosról való ismereteink teljes szöveggyűjteménye, egyben a Mohácsról szóló források reprezentatív tárháza. Olvasókönyvként is megállja a helyét, amelyet nyugodt szívvel ki lehetne adni általános és középiskolában egyaránt a diákok számára, ugyanakkor az egyetemistáknak is kötelező lehetne minden kora újkori stúdiumon.

A kötet végén igényes válogatás található a témával kapcsolatos képekből, majd egy irodalomjegyzék következik. Ezzel kapcsolatban csak sajnálni lehet, hogy a tanulmányok szövegeiben a források nincsenek megjegyezve, mert így az érdeklődő olvasónak magának kell kiokoskodnia, hogy vajon honnan származnak az egyes adatok, ám a kötet egységes szerkezete szempontjából mégis érthető a koncepció. Az is látszik, hogy a kötet derékhadát képező hét tanulmány egy kihívásra adott válaszként született, így az alapkérdés nagyban meghatározta a válaszok gondolatmenetét. Ennek köszönhetően maradtak még nyitva kérdések, amelyek a csata lefolyásának és Lajos utolsó órájának a jobb megértését szolgálják. Ehhez mindenképp hozzá kell nyúlni a tájékológia, légi térképészet és a történeti földrajz eszköztárhoz is, ki tudja, hátha ez (is) hozzátenne eddigi ismereteinkhez.

Lajos személyes sorsának a kérdése arról az oldalról értékelhető igazán, hogy vajon milyen tapasztalatai lehettek a magyar elitnek ilyen helyzetekben? Érdeemes felvetni, hogy 1444-ben I. Ulászló, 1457-ben V. László és 1490-ben Mátyás király halála után hasonlóan nehéz helyzetbe került az ország vezetése. A három esemény három különböző történelmi tapasztalattal gazdagította a magyar politikumot. Az elsőből kiderült mindenki számára, hogy a király sorsának lebegtetése napról napra növeli az instabilitás és a polgárháború kockázatát, így az interregnum idejét le kell szűkíteni. Ehhez pedig bizonyosságra, ha úgy tetszik, a király holttestére van szükség bármi áron. Ez történhetett a székesfehérvári temetésén is, ahol akár Lajos maradványait is rejthette a koporsó, de ennél fontosabb, hogy mindenki elfogadta azt, hogy őt temetik el a bazilikában. A szerencsétlen emlékezetű László sorsából az lehetett a tanulság, hogy a magyar földön rezideáló királyi dinasztia jelenthet hosszú távú megoldást a magyar királyi trónon, míg Mátyás temetése után éppen az ellenkezője: az, hogy a nemzetközi beágyazottságú uralkodó lehetett a fenyegető jelenből a biztató kiút. Ma már tudjuk, hogy ebből az első és harmadik történelmi tapasztalat volt a reális, a középső pedig kakukktojásnak számított, ám elvitatni legalább a jó szándékot a Szapolyai udvarában kiforró „sajátos magyar út” – amely valójában egy kipróbált raguzai modus vivendi – képviselőitől nem lehet. De ez már újra (mindig) a mi történet Mohácsnál kérdéskör, és nem a szerkesztők és szerzők által körüljárt Lajos-problematika.

A kötetet letéve megnyugodhatunk, a történészek is emberek, akiknek mindenről ugyanaz jut az eszébe. Legyen bármilyen történeti kérdés, a végén csak az „ad fontes” örök tanulsága segíthet előremutató tanácsokkal. Így történt ebben az esetben is. Az első három tanulmány gondolatai remélhetőleg értő fülekre találnak, hiszen nagyon lényeglátó megállapítások szerepelnek bennük. A következő írások kifacsarták az eddig

ismert forrásokban rejlő utolsó csepp „nedvességet” is, a kötet második felében összegyűjtött források azonban rögtön továbbgördítették a gondolamenetet, és remélhetőleg elegendő muníciót szolgáltatnak a tíz év múlva esedékes „valódi” megemlékezésnek.

Ne legyenek ugyanis illúzióink, a mohácsi csata még jó darabig nem lesz pusztán tananyag, és a téma továbbra is ott fog szerepelni a közbeszédben, a közgondolkodásban valamint a tudomány palettáján. Időről időre majd ismét felröppennek elégedetlen hangok ezzel kapcsolatban, mondván: jó lenne már végre továbblépni, ám valójában nem lehet a polcra tenni Mohács kérdését. Amíg Mohácsban nem látjuk meg a koromfeketétől eltérő árnyalatokat, és nem tudjuk a helyén kezelni a múltunk ezen részét, azaz sérült önképünkben nem következik be gyógyulás, addig nincs remény túllépni a sorskérdésen.

Apró biztató momentumok azért akadnak. 2016-ban több mint ezren vettek részt az ünnepi rendezvényeken és nézték végig a legalább hatvan hagyományörző csoport bemutatóját, akik a Kárpát-medence egész területéről sereglettek össze Mohács mezejére. Történészek körében gyökeret vert az a nézet, amely nem önsorsrontó tragédiaként, hanem történelmi realitásként értelmezi az 1526. évi eseményeket,¹² és ezzel megnyitja a lehetőséget a realisabb értékelés előtt, amely egy egészségesebb nemzeti önkép kialakításának alapfeltétele. Ebben a folyamatban lesz nagy szerepe a Mohácsi Nemzeti Emlékhelynek, hogy megismerve e nemzeti sorsfordulót ne kelljen újraélnünk azt.

BETWEEN MEMORIAL PARK AND CULT SITE

Mohács in the Hungarian culture of memory in the 21st century

by Szabolcs Varga

SUMMARY

Every nation has its own historical turning points around which the cult of memory is built. These change from generation to generation, together with the celebrations and rituals that are attached to them. In terms of Hungarian history, Mohács is certainly one such turning point, whose commemoration on 29 August completes a memorial cycle that starts on 15 March, and, lasting through 20 August, terminates on 23 October. The authors of the recently published collection of papers *Nekünk mégis Mohács kell* ('We still need Mohács') have accordingly tried to approach the problem of Mohács using a new perspective, adding nuance to problems hitherto seen in rather a uniform light, and, in general, have treated this dramatic period of Hungarian history free of the emotional ballast inherited from past centuries.

¹² További szakirodalomra lásd *Varga Szabolcs*: *Devictus vincit. A Magyar Királyság sorsfordulói a középkor és kora újkor határán (1439–1566)*. Magyar Tudomány 177. (2016) 1030–1041.